

УДК 930.251:025.85

**Емма Петренко,
Тетяна Старікова**

3 ДОСВІДУ РОБОТИ ЦЛМРД З РЕСТАВРАЦІЇ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ МЕТОДОМ ПРЕВЕНТИВНОЇ КОНСЕРВАЦІЇ

Освещены основные направления деятельности Центральной лаборатории микрофотокопирования и реставрации документов центральных государственных архивов Украины по обеспечению физической сохранности документов. Описаны виды работ по консервации, реставрации и ремонту документов, которые проводит коллектив лаборатории.

В центральних державних архівах України зберігаються документи від епохи феодалізму до наших днів.

Щоб зберегти все надбання різноманітних ветхих, пізніх та сучасних документів, треба знати природу і довговічність їх носіїв, умови зберігання й користування, а працівникам лабораторії — способи і засоби продовження терміну їхнього життя.

Для забезпечення фізичної збереженості архівних документів у кожному з 34 державних архівів України, які зберігають документи Національного архівного фонду, існують спеціальні лабораторії мікрофільмування і реставрації документів. У цих лабораторіях працюють 125 реставраторів, а також фахівці інших професій. Головною серед них є Центральна лабораторія мікрофотокопіювання і реставрації документів центральних державних архівів України, що виділена в самостійну виробничо-адміністративну одиницю в січні 1957 р. Штатну чисельність складають 49 співробітників, на даний час — 33.

Основним завданням лабораторії є здійснення комплексу робіт із забезпечення фізичної збереженості документів НАФ України, які зберігаються в центральних державних архівах м. Києва.

Разом з тим, лабораторія є науково-методичним центром з питань збереженості документів для інших державних архівів; крім виробничих планів виконує навчально-методичну функцію: проводить семінари-практикуми для підвищення кваліфікації працівників держархівів областей за своїм профілем; веде підготовку і підвищення кваліфікації власних кадрів, займається пошуком, удосконаленням і впровадженням нових технологій, які сприяють тривалому зберіганню документів. Так, за останні роки в лабораторії підвищили кваліфікацію більш 160 працівників лабораторій держархівів України. Щорічно проводяться консультації для лабораторій, технічних відділів держархівів і інших провідних лабораторій СНД з практичного застосування діючих правил і інструкцій із профільних робіт, які виконуються у лабораторії.

Співробітники лабораторії беруть участь у нарадах і семінарах, що проводяться лабораторіями СНД, з обміну досвідом роботи й вирішенню питань забезпечення збереженості документів.

У своїй практичній діяльності ми також використовуємо досвід роботи провідних архівних лабораторій країн СНД, зокрема, московської, Санкт-Петербурзької і таллінської, а також відділу реставрації Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі.

У ЦЛМРД України є понад 200 одиниць устаткування й апаратури. Структура нашої лабораторії така:

1. Відділ, що виконує роботи з мікрофільмування і копіювання документів для створення страхового фонду, здійснює хіміко-фотографічне оброблення мікрофільмів, контроль і консерваційно-реставраційне оброблення раніше створених страхових копій з особливо цінних документів. Провів виявлення важкочитаних і згаслих текстів документів за допомогою п'яти фотометодів.

Продуктивність відділу в рік складає 2.000.000 — 2.200.000 страхових копій і копій користування.

2. Відділ консервації, реставрації і ремонту документів за чисельністю і значущістю найбільший в лабораторії (15 чол.). Тут працюють фахівці — майстри своєї справи із стажем практичної роботи від п'яти до двадцяти п'яти і більше років. Це реставратори рідкісних і цінних книг I, II і III категорій.

Для цього відділу виготовлені спеціальні реставраційні столи, але майже немає машин і обладнання (за винятком пресів і фоторізаків). Для роботи в кожного реставратора повинні бути два пензлі: один широкий — флейц і художній, бажано з натурального ворсу; скальпель, гумки для видалення бруду; посуд для води і клеїв, марля, фоторізаки і валок.

Для виконання консерваційно-реставраційного оброблення і ремонту документів застосовуються борошняні клеї рідкої і густої консистенції. Виготовляються вони з пшеничного високосортного борошна, антисептичних спиртових розчинів ніпагіну з додаванням пластифікатора — гліцерину. Для проведення ремонтно-реставраційних робіт використовується і добре зарекомендував себе спеціальний папір РД-10 і РД-12, застосовуються також мікалетний, рівномічний та письмовий (№ 1, № 2) папери та допоміжні — основа для пергамену, фільтрувальна та парафінована.

Роботи з консервації, реставрації і ремонту, в основному, виконуються класичним методом оброблення, тобто ручним. За допомогою спеціальних і пристосованих паперів, розчинів і антисептиків обновлюють, поліпшують фізичний стан старих, затертих, частково зруйнованих, забруднених документів. Реставратор, приступаючи до роботи, зобов'язаний бути гранично уважним, акуратним і мати творче мислення.

II. 3 досвіду роботи архівів

У відділ надходять документи, які належать до різних історичних періодів, починаючи з XII ст. і кінчаючи сучасними. Кожний з цих документів (книги, карти, креслення і т.п.) має історичну цінність і потребує спеціальної методики оброблення, з огляду на такі фактори, як різна паперова основа і різний ступінь пошкодження.

Над кожним документом реставратор працює окремо з моменту його надходження і до повернення в архів.

Після надходження документ перевіряється, установлюється ступінь його пошкодження, потім справа розшивається і реставратор приступає до проведення консервації, реставрації і ремонту.

Перший ступінь пошкодження — це зцементовані аркуші, документи з дуже старою основою та такі, що складаються з фрагментів. Другий ступінь — стара основа, ушкодження 1/2 аркуша документа. Третій — частково стара основа, документи зруйновані з країв.

Приступаючи до роботи над документом, спочатку його необхідно почистити. Очищення полягає у видаленні забруднень природного і штучного походження. Способи очищення вибирають з урахуванням природи забруднення, стану і властивостей основи документів.

Є три методи очищення — механічний, фізичний і хімічний.

Механічний — документ чистять за допомогою щітки, скальпеля, тампонів.

Фізичний — чистять із застосуванням води, водних розчинів миючих сумішей (перед водняним обробленням робиться проба на стійкість тексту). Хімічний — з використанням речовин, які руйнують бруд. Після очищення документа приступають до усунення ушкоджень і відновлення фізичної цілості основи документа.

Багато документів, що надходять на реставрацію, знаходяться на грані зруйнування: стара основа, ламкі аркуші, випадання фрагментів. У таких випадках документ доцільно продублювати на нову основу. Цей процес здійснюється шляхом двостороннього зміцнення документа тонким реставраційним папером РД-10, РД-12, тобто він консервується. Реставраційний матеріал у даному випадку виконує функцію арматурного каркасу, який приймає на себе експлуатаційні навантаження. Надлишки клею викочуються валком. Ця операція здійснюється на спеціальному реставраційному столі, вкритому оргсклом з нижнім підсвічуванням. Після природного висихання документ пресують.

У лабораторії успішно впроваджені в практику досвід стабільного оброблення документів на кальці. Через те, що в архівах є велика кількість таких документів (старих, ламких, зруйнованих, які давно потребують особливої уваги), реставратори відділу вивчили, освоїли і застосували досвід роботи з калькою за допомогою спеціальних розчинів і паперів. Після оброблення документ обновлюється і ним можна і далі користуватися. Отже, для оброблення таких документів слід застосовувати метод превентивної (попереджувальної) стабілізації, тобто консервації. Крім складних, зруйнованих і ста-

рих документів є документи, які вимагають незначного втручання реставратора. Цей вид реставрації називається ремонтом. Ремонт буває складний і звичайний.

Складний ремонт полягає в скріпленні країв документа мікалентним папером, приклеюванні подвійних корінців і виготовленні блоку зошитами по 10 аркушів.

Звичайний ремонт полягає в скріпленні незначних тріщин документів.

Після консерваційно-реставраційного оброблення і ремонту всі документи просушуються, пресуються, підбираються за номерами, тобто, формується справа, і передаються у відділ брошурувально-картонажних і палітурних робіт.

За рік у відділі обробляється від 80 до 100 тис. аркушів документів способом складної реставрації і 250 — 300 тис. документів способом ремонту.

3. Відділ брошурувально-картонажних і палітурних робіт здійснює роботи в цілому з документами, які пройшли консерваційно-реставраційне оброблення і ремонт. Це такі роботи, як: брошурування; оправлення блоків в обкладинки; переплетення одиниць зберігання, які надходять після розшивання та мікрофільмування документів; продукція оперативної поліграфічної ділянки, а також переплетення широкоформатних документів, таких як мапи, креслення, плани, газети.

Крім цього, відділ виконує чистові роботи, такі як: виготовлення планшетів, спеціальних папок, конвертів, картонажів; наклеювання фотографій для фотовиставок.

За рік цей відділ переплітає близько 6-7 тис. одиниць зберігання і виконує безліч інших профільних робіт.

У цілому в архівах України щорічно переплітається близько 100 тис. справ, однак потреба в таких роботах значно більша.

Варто сказати і те, що лабораторії, в більшості, мають напрацювання практичного досвіду, і менше — дослідницьких робіт із забезпечення фізичної збереженості документів. Ми розраховуємо, що цей недолік незабаром буде усунутий спеціальним відділом забезпечення збереженості документів у нашому науково-дослідному інституті архівної справи і документознавства.

Реставратори, як і всі архівісти України, мають спільні проблеми щодо забезпечення фізичної збереженості документів: недостатнє фінансування; обмаль необхідних виробничих матеріалів та виробничих приміщень для модернізації обладнання; наявність старого і пристосованого обладнання; відсутність підготовки кваліфікованих, технічно грамотних фахівців.

Однак, незважаючи на всі труднощі, ЦЛМРД в цілому забезпечує найважливіший напрямок робіт із забезпечення довгострокової збереженості цінних документів Національного архівного фонду України.